

S Z E M L E

A MAGYAR PARASZTHÁBORÚK IRODALMA. 1437—1514.

*Összedállította: Geréb László. A bevezetőt írta: Székely György.
Hungária, 1950. Könyvnap. 255 l.*

A magyar történelem haladó hagyományaival szemben súlyos kötelezettségeink vannak. Ezek egyikének akart eleget tenni a Hungária Könyvkiadó, amikor az 1950-i könyvnapra kiadta a magyar parasztháborúk irodalmát. Középkorvégi parasztfelkeléseink a magyar nép történetének kiemelkedő eseményei, melyeknek jelentőségét sokkal élesebben látjuk, amióta a Történettudományi Intézet hozzáférhetővé tette B. F. Porsnyev nagyjelentőségű. elvi tanulmányát (A Tört.-tud. Intézet Értesítője, 1950. jan.—márciusi számában: „A középkor története és Sztálin elvtárs útmutatása a feudális társadalom alapvető jellegzetességére vonatkozóan“). G. B. Porsnyev tanulmánya a történezzsel szemben azt a marxista-leninista követelést támasztja, hogy a középkorban is a nép történetét kutassa és pedig a feudalizmus alaposztályának, a parasztságnak osztályharcát. Hogy a szóbanforgó könyv mennyiben tesz eleget ennek a követelménynek, más alkalommal és más helyen kívánunk válaszolni, ami annál megokoltabb, mert Székely György kiváló bevezető tanulmánya az első kísérlet arra, hogy a marxi-lenini-sztálini tudomány módszerével új képet adjunk a magyar nép e nagyarányú küzdelmeiről.

A középkorvégi parasztforradalmak esetében az irodalmi feladatok úgy fogalmazhatók meg: e forradalmak milyen irodalmi és művészi alkotásokat és írásbeli emlékeket hagytak hátra, melyek alapján mintegy belülről lehet szemlélni a harcokat és célkitűzéseket? a többé-kevésbbé ösztönös mozgalmak ideológiájában milyen irodalmi források játszottak döntő szerepet? e forradalmaknak önmagukról alkotott művészi képe, valamint ideológiája — mely az irodalomtörténet érdeklődésének középpontjában áll —, hogy viszonylik a mozgalmak objektív lefolyásához és értékeléséhez? a parasztforradalmak alkalmi szövetségei, a rokonszenvezők vagy elnyomók részéről milyen irodalmi alkotások maradtak, melyek a harcot megörökítik és a válságot egész terjedelmében felfedik? A magyar irodalomtörténet e kérdések legtöbbszörére még nem adott választ, mert a vonatkozó kutatások még hiányoznak, következésképpen a szóbanforgó kötet szerkesztője és bevezetője sem válaszolhatott rájuk. Általában még egy sokágú munkaközösség is csak hosszabb előtanulmányok után oldhatta volna meg kielégítően a feladatot. Mármost elhamarkodott volt-e a kötet kihozása, amikor nyilvánvalóan nem lehetett a követelményeknek eleget tenni? Korántsem. Ilyen összeállításra igen nagy szükség volt, még ha ideiglenesnek tekinthetjük is csupán. Irodalomtörténeti szempontból csak olyasmit lehet számonkérni, ami nem feladat, hanem már bevégzett munka, ami megjelent.

Éppen ezért a kötet összeállítójának és fordítójának, aki az irodalmi részt vállalta, fel kellett volna hívnia a bevezető figyelmét arra, hogy az irodalomtörténet már eldöntötte, hogy a magyarországi huszita forradalom táborita jellegű volt, mégpedig az itt talált tantételek alapján és rámutatott a forradalom patarén és valdens előzményeire is. Éppen a magyar huszita forradalom táborita jellegénél fogva nem áll az, amit a bevezető a huszita bibliáról állít, hogy t. i. „a magyar huszita papok lefordították a bibliát s a bibliai fejtegetések *alkalmat* adtak nekik a *társadalmi követelések burkolt kifejezésére*“. A bibliafordítás a harc ideológiai előfeltétele volt, a lefordított szöveg pedig a forradalom közvetlen harci eszköze. A cseh parasztok és plebejus elemek kommunisztikus közösségük nevét is a bibliából vették (Thabor) és minden tételüket, minden harci cselekményüket a bibliával szentesítették. Persze félreértették a bibliát, mert az osztályharc szükségletei szerint kiemelték egyes részeit, azt a korszerű osztályharc szolgálatába állították. De éppen Porsnyev mutatott rá, hogy milyen termékeny a francia forradalom és az azt megelőző forradalmi kísérletek történetében a multnak ilyenszerű félreértése. A Marchiai Jakab inquizitor által üldözött forradalmi tételek között találjuk például az emberjogok leglényegesebbjét: a társadalmi egyenlőség tételét (19. §.) és a tétel szerves részeként azt a bibliai idézetet, mellyel szentesítették a legnagyobb szabadságtörekvést (Márk. IX. 34, X. 43–44; Máté, XX. 23. és XXIII. 11.). A biblia használata nem alkalmoszerű és burkolt volt, hanem a táborita-mozgalom jellegénél fogva: szerves és nyílt. Itt kell még megemlíteni, hogy a híressé vált „szent Szellet“ kitétel mögött valószínűleg nincs semmi eretnek tartalom, csupán újszerű, szokatlan kifejezés és abban leli magyarázatát, hogy az Újszövetség elbeszélése szerint a szentlélek Pünkösdkor a szél zúgásával töltötte be az apostolok házát. Annál inkább, mert a szentlélek dogmájában sem a táboriták, sem a valdensék, sem a patarének nem tértek el a katolikus felfogástól.

Ez a fordítás mely még írásmódjában is a cseh-huszita írásreformot követi a táborita vezetők és gyülekezetek önmagukról alkotott vallomása. Ellenséges vagy közömbös feljegyzéseknél többet mond a forradalom hevületéről a fordítóknak minden akadályt lebíró súlyos, érzékletes nyelve, és a forradalom szükségletei miatt népszerűvé lett, egyes részek. Nem ok nélkül rontott oly dühvel a reakciós irodalomtörténet az első magyar bibliafordítás huszita volta ellen, vagy hallgatott felőle, vagy tért ki az állásfoglalás elől. A huszita-bibliát illetően még sok mindent bizonyítani kell. Itt csak annyit akarunk hangsúlyozni, hogy a biblia moldvai fordítása részben csupán írásbifoglalás, mert a délvidéki valdenseknek és huszitáknak (sőt pataréneknek is) évtizedek óta naponta szükségük volt az istentiszteletek evangélium és episztola magyarázata céljából szóbeli fordításra. Ilyen részletnek, úgynevezett „perikópának“ soknak kellett lennie.

Hátrányosabb helyzetben vagyunk a huszita forradalom dalait illetően. Geréb László csak per analogiam meri állítani, „pedig bizonyára énekeltek s magyarul énekeltek“. Úgy véli, hogy ezeknek a feltételezett énekeknek szövege hasonlatos volt ahhoz, amit az angol, cseh, német parasztok énekeltek, a fő vándorló motívummal „a világ teremtésekor“ istenadta egyenlőség gondolatával. Ennél jelentékenyebben többet lehet tudni, mégpedig a forradalom tantételei alapján. A 2. §-ban mondja Marchiai Jakab „Et uterque sexus cantat in missa cantilenas“. Geréb a „cantilenas“ kitévelt tévesen „énekeknek“ fordítja. A cantilena ugyanis ebben az időben profán, népi nyelvű alkalmi tömegdalokat jelentett. A cantilena a frank birodalom korában eredetileg azokat a rigmusokat jelentette, melyekkel a katonákat lelkesítették a csata előtt. Ilyen értelemben a Roland-éneket is cantilenának nevezték az egykorúak (v. ö. Du

Cange: II. 105). A huszita időkben így nevezik az egykorú források a népforradalmi dalait, melyek az események forgatagában keletkeztek: gúnyoltak, agitáltak, lelkesítettek, könyörögltek, hálát adtak. Olyan is volt közöttük, mint amiről Geréb beszél. Arról a Florian Geyer-dal kezeskedik, mely a John Ball-lázadásból indult el és Csehországon át került a reformációkori német paraszthoz. A cseh forradalmi dalokról, melyeknek a legtöbb közül volt a mi táboriainkhoz, elég sokat tudunk. A nép vezetői szerezték, betanították a kórusgyerekeknek és egy-egy új dallal bejárták a forradalmi Prága utcáit. Órák alatt megtanulták asszonyok, férfiak, énekelték utcán, harc előtt, csatában, hálaadások és — ami Marchiai Jakab feljegyzése miatt számunkra a legfontosabb — mise közben! Az egykorú cseh katolikus forrás kesereg, hogy a husziták elvetik a latinnyelvű egyházi énektípusokat, melyek hozzátartoztak a miséhez és helyettük: „*procaces et sirenicas cantilenas rumorum et homicidiorum provocativas in missis suis viri feminae nec non parvuli vulgariter concinebant*“; vagyis „hetyke, csábító, lázadásra és gyilkosságra bujtogató dalokat énekelték a köznép nyelvén: miséjük alatt férfiak, asszonyok, sőt gyermekek is“ (Andreae de Broda: *Tractatus de origine Hussitarum. Fontes Rerum Austriacarum. I. 6. 339. l.*). Vagyis a huszita és különösképpen taborita misében népi nyelven írt forradalmi dalokat, cantilénákat énekelték. Szerencsére néhány fennmaradt közülük egykorú feljegyzésekben. Néhányat lefordítottunk, hogy tárgykörük és szerepük világosabbá váljék. Mikor a prágai érsek elégetteti Wiclif írásait, így énekel az utca: „Zbinek könyveket égetett — Zdenek gyujtotta a tüzet — Cseh népünknek szégyenére — Halál a hűtlen papok fejére!“ A király rossz tanácsadóit keményen megítéli a nép: „Mert a rófs Mikulás — S Konrád a garaboncás — Királyt gazul tanácsolták — Becsületét elorozták.“ Ezek a dalok fogják össze forradalmi akciók idején a husziták különböző árnyalatait. Husz János kedves tanítványáról, egy Havlik nevű huszita papról éneklük: „Havlik a te igaz hived — Békességre buzdít minket — Hogy egymást mi meg ne vessük — Összefogva hűn szeressük — Igaz becsülettel!“ A valóság talaján állnak ezek a dalok akkor is, ha vallásos formában jelennek meg. A papi dézsma és jobbágyi szolgáltatások ellen éneklük ezt a „himnuszt“: „Betöltjük az Úr parancsát — És keressük az ő szavát — Sokan vannak a káromlók — Akaratát meg nem hallók!“ Ilyen dalt szerettek a két szín alatti áldozásról is. Ez az alapkövetelésük nemcsak a papok és a nép közötti yalaszfalat volt hivatva lerombolni, hanem egy felsőbb tekintély támogatását, állandó szentesítését jelentette a súlyos harcok közepette. A huszita nép egyedül állott a világ összes hatalmasai és tekintélyeivel szemben. Ezért éneklük az ószövetségre alapozva: „Szólítá az angyal Illést: — Ha így maradsz, erőd kevés — Hosszú az út, mely rád vár — Hogy végére eljussál — Vedd ime a kenyeret — S ürítsed ki a kelyhet“. (E dalok szövegét l. *Fontes Rerum Austriacarum. I. 2. 622—631. l.*) Ez utóbbi dalok különösen alkalmasak, hogy misében énekeljék. Egyébként cantilénákra néhány évtizeddel később magyar példákat is tudunk mondani, melyek közül a második kapcsolatban is van a huszita dalokkal. Az első példa a pesti iskolás gyermekek éneke 1458-ból. Tudjuk, hogy Mátyás királlyá választásakor a pesti iskolás gyermekek az utcákat járták énekelve: „Mátyást mostan választotta — Mind ez ország királyságra stb...“ E sokat vitatott dal keletkezésének és előadásának módja bizonyítja, hogy az énekes diákok nálunk is adtak elő cantilénákat! A második dal a Mátyás király haláláról szóló, megindítóan szép emlékdal, a „Néhai való jó Mátyás király“, mely a hatalmas királyról szól, a nyomorultak oltalmazójáról. Szabolcsi Bence megállapítása szerint a vers a legáltalánosabb cseh-huszita ritmusban, 3+2—3+2 tagozású 10-esekben van írva. Egész sor régi szlovák balladának ez a formája. Úgy véljük, éppen a

ritmus- és dallamtörténet adhat újabb adatokat a magyar husziták dalainak ismeretéhez.

A huszita forradalom nem-irodalmi emlékeit Geréb László jól össze-szedte és jól is válogatta ki. Jó lett volna, ha a szövegközléseknél visszamegy a forrásokhoz és általában a helyesebb olvasatokat veszi alapul. A Moldvába menekült magyar husziták tanairól szóló tételeket pl. bár az eredeti forrást is idézi (Fermendzin: Acta Bosnae), mégis Tóth-Szabó Pál kivonatos kiadásából fordítja, Ezért kifelejtji a 2. 9., 11., 15–18., 20., 24–26., 28–31., 33–34., 36., 38., tételeket, melyek között sok fontos van és mindössze az utolsó olyan, hogy ki lehetett volna hagyni. Hogy csak egy példát említsünk: a 16. §. „Azt mondják, hogy Krisztus nem szenvedett igazában és nem is halt meg való-jában“ kétségtelen jele, hogy a menekültek nem mind voltak husziták. Ez a tanítás ugyanis a patarének legjellegzetesebb tételei közé tartozik. A Marchiai Jakab által feljegyzett tételek esetében pedig Lukcsics Pál szövegjavítás nélküli rossz olvasatait általában kritika nélkül veszi át és fordítja le. Pedig ebből értelemzavaró hibák származnak. Kijavítás céljából néhányat fel is sorolok: 26. §: nem „bestiás“, hanem „hostiás“, következésképpen a fordítás-ban a papoknak nem marhákat kell őrizniök, hanem az áldozati ostyát. 55. §: nem „perditores“, hanem „proditores“, tehát a papok nem „rontók“, hanem a nyáj „árulói“. 64. §: nem „in plagha“, hanem „in Pragma“, vagyis a zsinatot nem mezőn tartották, hanem Prágában. A szóbanforgó zsinat dátuma pedig nem 1426, hanem 1420. A prágai pontok felsorolása végén nem „Et quia Johannes huius est sanctus“, mert ennek nincs sok értelme, hanem „Et quod Johannes Hus est sanctus“. Tehát nem „mivel ennek szentje János“, hanem „hogy Husz János szent“.

E mellett ki kell javítani az utánnyomás alkalmával a legzavaróbb for-dítási hibákat. 2. §: mikor arról van szó, hogy bárhol lehet misézni, éjjel-mappal, az „et sine paramentis et sine viatico“ nem azt jelenti, hogy „aka-dálytalanul és pénz nélkül“, hanem „egyházi ruhák és szentségghordozó edény nélkül“. 12. §: „sed crucifixus in trunelo comburitur“ nem azt jelenti, hogy „a feszület a fatuskón elég“, hanem, hogy „a tuskó-Krisztus elég“. 59. §: Geréb fordítása szerint a főpapok prédikálnak a szentélyekben (in capellis) jöllehet arról van szó, hogy éppen a főpapok tiltják meg az alsó papságnak, hogy világiak kegyurasága alá tartozó kápolnáknak, kisebb parochiális templomokban prédikáljanak. Ugyanis Husz Jánost akarták sujtani, aki a Betlehem-kápolnában prédikált és tanítványait, hatalmi ellenőrzésük alá kívánták vonni az ige hirdetést. A prágai pontok közül a 3. §-ban a „domi-nium temporale“ nem az egyház „világi urasága“, hanem „a világi hatalom“ szembeállítva az egyházzal.

Szalkai Balázs Krónikájának lefordított részében nem az áll az eredeti latin szövegben, hogy Bálint pap Törökországba ment és midőn ott tanítá-sukat terjesztette, társát is hívta „maga után“, hanem ellenkezőleg, „Török-országba ment, hogy amint megtanulta nyelvüket, akkor társát maga után hívja“. Azonban nem jutott el eddig, mert amint hozzálátott a nyelvtanulás-hoz, a szultán felfigyelt reá és megölette. Tamás végig híveimél is maradt. (Valentinus Turciam intarvit, ut dum literas ibi didicerit eorum, tunc socium suum post se vocaret.) A szövegben világosan benne van az is, hogy a szultán attól félt, hogy birodalmának alapját, az izlámot fenyegetik (ne tale quid in detrimentum legis eorum exurgeret). Természetszerűleg az sem áll, amit a bevezető a hibás fordításra alapozva állít, mindössze annyi valószínű, hogy Bálint a bolgár patarének közé ment törökül tanulni.

A Dózsa-háború összegyűjtött szemelvényes irodalma a kötet bővebb felét teszi ki és Geréb László nagy munkát végzett a kiválogatással és for-

dítással. A szemelvények sorrendje műfaji: először jönnek az irodalmi feldolgozások, ezeket követik a jobbágyellenes törvények, végül következik a népies hagyomány, melyet egy Verancsics iratai között fennmaradt magyar feljegyzés és Szerémi György emlékirata képvisel. A műfajokon belül kronológiai sorrendet követ. Az összeállító tehát eltért saját módszerétől, amit a könyv első felében követett, ahol egyedül a kronológiát vette számításba, igen helyesen. Ezen felül e második részben megismétli a hibát, hogy nem a nép önvallomásával kezdi és a vele rokonszenvező feldolgozásokon keresztül jut el az uralkodóosztály jellemző történeti hagyományáig. A népi anyagból egyedül Dózsa György ceglédi kiáltványát közli — apró betűkkel. Mészáros Lőrinc és a keresztes hadnagyok feltétlen hitelességű levelei hiányoznak. A budai polgár német levele idevaló, viszont ennek lényegesen kibővített nagyjelentőségű humanista feldolgozása teljesen ismeretlen a szerző előtt, mert a bibliográfiába sem vette fel. Ez pedig Janus Vitalis Panormitanusnak az események után alig néhány hónappal (az előző 1514 nov. 30-áról szól) Rómában megjelent műve „De Ungarorum Cruciatu facta anno 1514 et de infanda saevitia utrinque patrata“. A római humanista körhöz tartozó szerző az első, aki megítéli a magyar nemességet kegyetlenségéért, mellyel a forradalmat megtorolta és a népfelkelést a nemesség kizsákmányolására vezeti vissza. A szorult helyzetben lévő Bakóc pártjára áll. A pápai udvar ugyanis, melyhez a római humanista kör közelállott, olcsón igyekezett megszabadulni a bukott pápajelölttől és egyszersmind a reátháruló kötelezettségről is a török veszedelmet illetően: visszaemlékezve Nádorfehérvár egykori védelmére és felszabadítására, népfelkelést hirdetett a török ellen. Mikor azután a felkelés az urak ellen fordult, a nemesség Bakócot vádolta, aki viszont a szentszéktől kapta a felhatalmazást. Innen táplálkozik Janus Vitalisnak a népet védelmező és ellentámadásba menő magatartása, mely sokkal bátrabb az ugyanezen irányban óvatosan fáradozó Taurinusénál. Janus Vitalis hatása igen nagy volt. A hivatalos velencei történetíró, Marino Sanudo felvette világhíradójába, és főforrásává lett a Dózsa-forradalommal legerősebben rokonszenvező és minden feldolgozás között irodalmilag legművészebb előadásnak: Paulus Joviusénak. (Historiarum sui temporis libri... Venetiis, 1566, I. 89a—91a.) Jovius továbbvitte a Janus Vitalisnál is jelentkező nemességellenes irányt, formálisan megbélyegzi a magyar nemességet, mely „az országot prédának tekintette, a mezővárosokat és városokat fegyverrel igázta, a köznépet és szerencsétlen parasztokat féktelen hatalmaskodással és elviselhetetlen szolgálatásokkal felbőszítette...“ Dózsa György kivégzésének módját a legkeményebb szavakkal ítéli el. Meg kell monadnunk, hogy a nemesség szájába adva Bakóc esinos bűnlajstromát is felsorolja. Már most Jovius ugyanazon körhöz tartozott, melyhez Janus Vitalis, de már nem Bakócot védi. Az a közönség, melynek írta, az erdélyi fejedelmekkel szemben a Habsburgok iránti érzett rokonszenvet. Erdélyben pedig a Dózsa Györgyöt megkínzó Zápolya János, illetve fia János Zsigmond uralkodott. Istvánffy Miklós művében sem azért olyan magasrendű és a néppel rokonszenvező a parasztforradalom előadása, mert a mesterség és objektív képesség akarata ellenére felülkerekedett sötét lelkületén, hanem mert az előadásban Jovius követte és politikailag Erdély-ellenes volt. Az erdélyi udvar történetírója, Brutus, éppen azért támad oly ingerülten Joviusra, hogy hajlandóságból vagy hízélgés szándékával túlozza a nemesség (értsd: Zápolyák) iszonyú kegyetlenségét. Brutus különben itt el is szólja magát és utal rá, hogy Jovius előadása és ítélete egybehangzik a magyar, nyilván népi, hagyománnyal.

Jovius példája figyelemreméltó. Jovius osztályhelyzete szempontjából nem annyira vékonypénzű olasz püspöksége számít, mint polgár-humanista

volta. A féktelen feudális uralom ellenszenves számára. De ez még nem ok arra, hogy meg is írja, mint ahogy nem írja meg, ha a Habsburg-birodalomról van szó, ahol ugyanolyan feudalizmus volt, mint a Mohács előtti Magyarországon. Akkor írja meg, amikor nem kell tekintettel lennie közönségére, amikor a főszereplő, az erdélyi fejedelemség alapítója: Zápolya János. Brutus jól megfigyeli, hogy Dózsára élezi ki elbeszélését, hogy a rajta elkövetett embertelenségen keresztül a Zápolyákra élezhesse ki a tendenciát. A Zápolyák adják a menlevelet, hogy szabadon megírhasssa véleményét. Az anyagilag függő labilis helyzetű késői humanisták életében ritkán adódott ilyen pillanat. Korábban sem bőven. Példa erre Lorenzo Valla, ez az életörömtől sugárzó, szabadságért hevülő, szabadgondolkodó forradalmár. Határozott egyéniség, akinek élete munkája egyértelmű, de a pápaság elleni híres vádiratát, a „De Constantini donatione“-t mégsem merete volna megírni és úgy megírni, ahogy tette, ha nem áll mögötte hatalmas védelmező, akinek éppen politikai számadása volt a pápával: Aragoniai Alfonso nápolyi fejedelem.

A Dózsa-háborút feldolgozó humanista szerzők felfogásának magyarázata Taurinus, Janus Vitalis, Jovius, Tubero, Brutus esetében haladó polgári osztályhelyzetükben van, amelynek történetírására az esetek túlnyomó részében a kedvező politikai helyzet ad bátorítást.

Ha Geréb László módszeresen áttekinti a humanista és egyéb forrásokat és elvi forráskritikát gyakorol, mindez az olvasók elé tárult volna, azonfelül nem felejtí ki Janus Vitalist, Joviust (egy részletét adja csak Brutus színtelen átírásában), nem értékeli tévesen Istvánffy. Tubero jellemzése már sikerültebb, de Tubero osztályhelyzetét sem ismeri: deklasszált városi patricius, mégpedig nem a latin-dalmata, hanem az újabb szláv polgárság rétegéből. A humanisták osztályhelyzetüknél fogva látják meg a társadalmi harcot és sok egyéb mellett ez a humanista történetírás legnagyobb vívmánya. E tekintetben klasszikus példa Machiavelli „Storie Fiorentine“-je.

Visszatérve a sorrendi kérdésre, a forradalom vezetőinek levelei után és a budai polgár német levele előtt kellett volna következnie az ismeretlen plebejus-humanista szerző beszámolójának (De bello cruciferorum in visceribus Regni Hungariae patrato et exorto, Kiadta: Kluch János. Tört. Tár. 1905, 272–276.), mely a kisebb források legjelentősebbje. Geréb erről sem tud. Pedig ennek az írásnak nagy jelentősége van: úgy adja elő az eseményeket, hogy fokról-fokra nyomon követhető a forradalom kibontakozása, mégpedig visszahatásként a nemesség ellenséges magatartására, kegyetlenkedéseire. Ez után kellett volna következnie a Verancsnál írásai között fennmaradt magyar feljegyzésnek és Szerémi György ugyancsak plebejus-papi jellegű részeinek. A memoárok kronológiai elhelyezése nem befejezésük dátumát követi, hanem ha rész-eseményeket emelünk ki, az események bekövetkezésének időpontját. Ide lehetett volna beiktatni a budai polgár levelét, Janus Vitalist, majd pedig Batholinust, Tuberot, Taurinust, abban a sorrendben, ahogy Geréb felvette. Nagyszombati Márton nyugodtan kimaradhatott volna, elég lett volna utalni rá, viszont Taurinusnál komolyabb forráskritikai megfontolásoknak kellett volna érvényesülnie, bár tipikus humanista betétei vagy formai-stiláris átvételei nem jogosítanak fel bennünket forrásértékének tagadására. Komoly analízissel el lehet választani művében a történeti adatokat a humanista eposz kellékeitől. Ezutánra valók a nemesség elnyomó törvényei. Majd a magyarnyelvű krónikások, utánuk Jovius és őt követőleg Istvánffy és Brutus.

Geréb Lászlónak komoly gondot jelentett a kiadott szövegek fordítása. Szerémi és Istvánffy újra-fordításában régebbi fordítások segítettek, annál nehezebb volt a helyzete Taurinus és főként Brutus szövegeivel szemben.

Sajnos, mindkét szöveg kifogott rajta. Az árnyalati tévedések serege mellett oldalról-oldalra az értelemzavaró, sokszor súlyos hibák sora vezet felre az olvasót, akinek gyakran nincs módja rá, hogy latin szövegből korigálja a félreértéseket. Csak a példa kedvéért találomra üssük fel a 123. oldalt, „A jobbágyok kizsákmányolása“ c. alfejezetnél. Így szól a fordítás: „Hej, be nehéz minekünk, rabszolgai sorsra lenyomtak, — Összehirapva fogunk, megkötve cipeljük a jármot!“ Sajnos, a latin szövegben részint több van, részint kevesebb. Taurinus szerint ugyanis a jobbágyok sorsa nem rabszolgai, hanem *súlyosabb mint a rabszolgáké* [gravius quod servi more premamur]: egyenesen állati. És erre következik az ígásbarom sorsáról vett kép: „Ígától megfeszített nyakunkat sziszegve vonszoljuk“ [Sibila dum fessi toleramus colla labori]. A szemléletes latin szöveget a fordító elhalványította, megcsönkította és olyasmit fordított bele, ami nincs benne „összehirapva fogunk“. A fordítás így szól a következőkben: „Most ha az alkalom int, hágjunk a fejére a gaznak.“ Ez a sor az eredetiben nem az urak nyakáról szól még (bár később az is sorra kerül), hanem biztatja az ígátatórt jobbágyságot: „Vonjátok ki nyakatokat a zsarnoki járómból!“ [subducite colla tyrannis]. Mindez eltöri a következő sorok grammatikai félreértése mellett: „Adjatok énnékem törvényt, hogy ekép cselekedjek! — Szükséges dolog ám: a királyokat is letiporjuk — És szabadok lettünk.“ Taurinus szövegében egészen másról van szó: „Törvényadta jogunkkal élnünk szabad“ [Jure dato nobis uti legumque licebit], vagyis a keresztes háborút kihirdető rendelkezések szankcióira céloz. Taurinus szövege ezután levonja a következtetést: „Szükség van rá, hogy a királykodókat mindenfelé összetörjük és szabadságunkkal éljünk“ [Certe opus est passim reges jugulare et amico libertate frui]. Sajnos, mindez egy tizenégy sornyi szövegrészben fordul elő. És így megy a Taurinus- és Brutus-fordításban lapról-lapra, sokszor sorról-sorra. Székely György értékes bevezetése megkívánta volna, hogy Geréb László, aki sokat dolgozott ezen a kötetben és akinek jószándékában nem lehet kételkedni, már csak önmaga végzett munkáját is megbecsülendő, lelkiismeretesen ellenőrizze, hogy tulajdonképpen mit is fordított?

A kiválogatás, csoportosítás és irodalmi kritika terén megállapított hiányokat jórészt csak új könyvvel, vagy új kiadással lehet pótolni, a fordítási hibákat azonban sürgősen ki lehet és ki is kell javítani. A marxi-lenini tudománynak az a törekvése, hogy közérthetően szóljon és az egész néphez, nemcsak az elvek, a kitűzött tárgy és módszer tekintetében jelent kötelezettséget, hanem megnöveli a tudomány felelősségét is és ezáltal erkölcsi értékét.

Kardos Tibor

„TÉPJÉTEK LE A SÜTÉTSÉG BILINCSEIT“

*XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházzól. Hungária.
1950. Könyvnap. Szerkesztette s bevezette Kató István, sajtó alá rendezte
Tarnai Andor. 148 lap.*

A nyolc, többnyire szemelvényes röpiratot és öt verset tartalmazó kis kötet jelentősége nyilvánvaló: a régi magyar irodalom néhány elfeledett emlékét eleveníti meg, ama kapcsolat révén, mely ez írások s a klerikális reakció elleni aktuális politikai harc között áll fenn, igen hatásosan. E röpiratok és versek kétségkívül az antiklerikális magyar irodalom dokumentumai közé tartoznak. Hatásuk meggyőző a mai olvasóra is, még ha irodalmi értékük nem is elsődendő. Ideológiai hatásukat azonban erősen korlátozza az a korszak és az az osztályszemlélet, amelyből születtek. A bevezető helyesen emeli ki, hogy ez iratokban „a feudális katolikus egyház elleni támadás

szélesebb, mint a nemesi kiváltságok bírálata“, „magukon viselik a polgárság gyengeségének és a demokratikus mozgalom felemásságának minden korlátozottságát“. Valóban, a „Harmintz-két Okok“, „világi catholicusai“ cselédes gazdák s erre büszkén hivatkoznak (33. l.), a „Minek a pap“ „nemes familiái“ pedig az idegen papoknak jutott birtokok miatt panaszkodnak (39. l.). A vallás elleni támadásaik szinte mindenütt erőtelnek, alaptalanok is, mivel hívők írták e sorokat, nem egyszer így: „mennyit fog nyerni maga a religio“ a szerzetesrendek eltörlése által (47. l.) vagy „fő kötelessége minden becsületes keresztyén embernek“, hogy az igazságot védje (79. l.). A „jóistent“, a „Meváltót“ emlegetik, királyhűségük pedig szinte minden esetben töretlen. Mindez erősen korlátozza e röpiratok politikai hatását, nem beszélve stílusuk nehézkességéről (Mérő—Serpenyő, mely szintén a „tisztá vallás“-t sürgeti (69. l.) vagy tartalmuk, stílusuk naivitásáról, problémátlan egyszerűségéről laposságáról (Vallás-Tserelés).

Mindezt nem azért mondtuk el, hogy a szerkesztőn kifejezetten vallásellenes röpiratokat kérjünk számon. A kiadványnak nem ez volt a célja s e haladó állásfoglalások felemásságára a szerkesztő rá is mutatott. Mégis hasznos megjegyeznünk, honnan származnak röpirataink s milyen eredendő korlátok között mozog a tartalmuk. Annál is inkább, mivel ezekkel szemben fel kell hívnunk a figyelmet arra, a szélesebb és mélyebb egyházellenes irodalomra, melynek ideológiai, politikai hatását éppen a szerzők materializmusa biztosítja. S érdekes az is, hogy míg e röpiratok nyelve, stílusa (talán az egy Zakariásét kivéve) nehézkes, bonyolult, nem egyszer érthetetlen, mélyebben egyházellenes és materialista írók világosabban, közérthetőbben fejezik ki magukat, talán azért, mert materializmusuk az idealista szemlélet elleni, lépésről-lépésre folytatott harcnak volt az eredménye. A késői Bessenyei, különösen a Tarimenes-ben, Verseyhy a Világ teremtésének természettudományos-materialista tanításában, Martinovics Mémoires-jaiban s kisebb műveiben és Csokonai materialista és antiklerikális verseiben magas színvonalon, művészi szépséggel s határozottan vallják azt az egyházellenes felfogást, melyet az említett röpiratok szerzői csak bizonyos kompromisszumokkal képviselnek.

A kötet alcíme röpiratokat ígér. A címben megadott műfaji keretet azonban áttörte a szerkesztő azzal, hogy verseket is közölt a röpiratok között. Ennélfogva helyesen járt volna el a szerkesztő, ha gyűjteményét az említett írók és társaik műveiből kiválogatott szemelvényekkel gazdagabbá, elevenebbé tette volna.

Mindez nem von le semmit sem a közölt darabok értékéből vagy politikai jelentőségéből, megjegyzéseinkkel csak arra akarjuk felhívni a figyelmet, hogy alaposan félreismerjük az antiklerikális irodalmi termést, ha szegényes, nehezen olvasható röpiratok s egyes versek szűk körére redukáljuk azt. Felismerhetően széles, bővizű s távoli eredetű irány ez irodalmunk történetében, mert népünknek a feudális egyház elleni évszázados harcát tükrözi úgy, hogy egyben haladó irodalmunk egyik fővonalát képezi. Ezért ebből még számos érdekes és értékes adatot, dokumentot és művet fogunk tudni kiemelni s irodalmunk marxista szellemű revíziójának szolgálatába állítani.

A szöveg sajtó alá rendezése gondos, s mai helyesírás szerinti átírása figyelmes munka eredménye. Tarnai Andor érdeme az is, hogy megtalálta Batsányi „Bosszús tünődés az ámitó szenteskedőkre“ c. versének helyes szövegét. Jegyzeteit illetőleg csak az a megjegyzésünk, hogy a „Zakariás levelei“ minden bizonnyal Szatsvay eredeti munkája, nem pedig fordítás. Ezt a kiadó Elöljáró beszédéből is világosan ki lehet olvasni.

Szaunder József

ARANY JÁNOS VÁLOGATOTT VERSEI

Révai elvtárs „Megjegyzésének irodalmunk néhány kérdéséhez“ c. cikkében beszél arról, hogy a proletár irodalom győzelme érdekében harcolni kell a „baloldali“ túlzások, elhajlások ellen. A „baloldaliság“ egyik megnyilvánulása a klasszikus hagyományok lebecsülése, az a felfogás, mely a szovjet irodalom és az új magyar irodalom népszerűsítését szembeállítja a mult értékes örökségének a felhasználásával, amelyik a régi magyar irodalomból csak Petőfit, József Attilát és Adyt fogadja el. Ebből a szempontból is példakép kell legyen számunkra a Szovjetunió, ahol a klasszikus orosz irodalom a szovjet emberek életének szerves részévé vált. Szovjet művészek már többször felhívták a figyelmünket arra — mondja Révai elvtárs —, hogy elhanyagoljuk művészetünk klasszikus örökségét.

A könyvnapon megjelent Arany-kötet egyike az első lépésnek a „baloldaliság“ elleni küzdelemben. Arany valóban megérdemli, hogy a dolgozó magyar nép megismerje és megszeresse. Megérdemli, hogy megszabadítsuk attól a sok hamisítástól, amivel az úri Magyarország eltorzította. Aranyt a „kiegyezés költőjének“, a „józan magyar természet képviselőjének“, — később „dekadensnek“, Babitsékat igazoló „l'art pour l'art“-os költőnek állították be, szemben Petőfi forradalmiságával. Ma ezektől a tévesen vagy éppen hamisítva neki tulajdonított szerepektől kell megtisztítani alakját. Meg kell mutatni azt az Aranyt, aki emberi és költői csúcspontját a szabadságharc és az azt előkészítő évek alatt élte át, akinek a szabadságharc bukása élete végéig ki nem heverhető csapás volt, akinek a kezében mégis 1874-ben is az állítja meg a tollat, hogy eszébe jut „vigyázz! nagy közönségnek írsz, melynek izlése már nem az, ami volt anno 48 és te sem vagy az, ki akkor voltál!“

Nézzük meg, hogy a kötet mennyiben teljesítette kitűzött feladatát: Arany költészetének legjavát adni a dolgozók kezébe könnyen áttekinthető és jól használható formában? Nagyon nagy jelentőségű, hogy ez az első Arany kiadás, mely a költő forradalmi verseit nem függelékben közli, hanem megadja nekik azt a központi helyet, amit azok Arany költészetében valóban elfoglaltak. A versek kiválogatása helyesen hangsúlyozza Arany zsarnokellenességét, hűségét 48-hoz, Petőfihez. Nem lett volna szabad azonban kihagyni a „Koldúsének“-et, amely a legvilágosabban tárja fel Arany viszonyát a szabadságharchoz. Igen éles és gúnyos hangon jellemzi a kapitalizálódó irodalmat az „Írjak? Ne írjak?“ c. vers és ezért kár, hogy kimaradt. Az Őszikék közül a „Rangos koldús“-nak, az „Almanach 1878“-nak és „Az idők“-nek helyet kellett volna adni, hiszen éppen ezekben bírálja Arany a legbátrabban az akkori Magyarországot. Nagyon helyes, hogy a kötet az egész „Toldi“-t közli, hiszen valóban a „viszonyok jármát lerázó pórsuhanc“ története Arany legtisztább, legnagyobb alkotása és ez a műve áll a legközelebb a magyar dolgozókhoz, akik most veszik birtokba klasszikus örökségünket. Viszont a „Kevházá“ és a „Katalin“-részlet helyett fontosabb lett volna valamit adni a „Bolond Istók“ paraszti életet ábrázoló első énekéből.

A kiadás alapvető hiánya, hogy az előszó nem alkalmas arra, hogy az Aranyt eddig nem ismerő olvasóknak képet adjon a költőről, amire annál is inkább szükség lett volna, hiszen a kötet nem tartalmaz semmiféle jegyzetet. Feltétlenül szükséges lett volna Arany életéről és működéséről beszélni és az egyes versek mellé magyarázatokat fűzni, éppen mert Arany költői pályája nem olyan önmagáért beszélő, egyértelmű és tiszta, mint például Petőfié. Egészen másképp értékeli az a „Walesi bárdok“-at, aki

ismeri keletkezésének körülményeit. „Az elveszett alkotmány“-ból közölt részlet korrajzi magyarázat nélkül alig érthető. Az olvasók esztétikai nevelése szempontjából nagyon helyes lett volna, ha a kiadó pl. akár az előszóban, akár jegyzetben beszél a Hunyadi-balladák akkori aktualitásáról vagy az Ószikékkal kapcsolatban megemlékezik a feudálkapitalista Magyarországról és Arany abban elfoglalt helyéről, stb.

Az összeállítással kapcsolatban: csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy sokkal áttekinthetőbb lett volna Arany pályája, ha az epikus részletek is a lírai versek közt foglalnának helyet, időrendi sorrendben. Különösen zavaró, hogy az epikus és lírai rész — ha már külön van csoportosítva — még egy címmel sincs egymástól elválasztva.

Klasszikusaink kiadásánál a jövőben még inkább figyelembe kell venni az irodalomtól eddig elzárt *új olvasók igényét*, akik valóban megismerni, megérteni akarják a mult íróit.

Horlai Györgyné

Felelős kiadó: a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. vezérigazgatója

53043 — Egyetemi Nyomda NV., Budapest. (F.: Dömény Lajos)